

24.28x34.36	1	עמוד 2	הארץ - חרבות וספרות	13/03/2020	72370394-5
בנימין זאב הרצל - בהקשר לצינון - 80790					

רשרוש שמלותיה של דונה גרציה-נשיא

תצוגה במוזיאון דונה גרציה בטבריה, הממחישה משפט שעורכת האינקוויזיציה לאנוסים צילום: Team Venture

"מלכת היהודים", חלקו הרביעי והאחרון של הקוורטט שכתב יצחק גורמזאנו גורן על דונה גרציה מנרס-נשיא, עוסק בקורותיה של האלמנה ילידת פורטוגל שנהפכה לאשת הברזל של עולם הפיננסים באירופה של המאה ה-16, כשהיא מנווטת בין שלוש הציביליזציות הגדולות של אותה תקופה – העותמאנית, הקתולית והיהודית

רמי קמחי

מלכת היהודים: דונה גרציה וממלכת הגליל, מאת יצחק גורמזאנו גורן, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2019, 348 עמודים

שתי יצירות פסכודי-היסטוריות ומרובות איברים הן עיקר יצירתו של יצחק גורמזאנו גורן עד כה: הטרילוגיה האלי-כסנדרונית המספרת את קורותיה של משפחת גורמזאנו באלכסנדריה, החל מהגעתה לשם מתרקה בראשית המאה העשרים ועד להגיי רה לישראל, והקוורטט של דונה גרציה מנרס-נשיא, העוסק בקורותיה של האלמנה המראנית ילידת פורטוגל שנהפכה לאשת הברזל של עולם הפיננסים באירופה של המאה ה-16, חלשה על אימפריית סחר וצי מהגדולים באירופה, וחזרה ליהדות בסוף ימיה, לאחר שנמלטה מאירופה הנוצרית לאיסטנבול. "מלכת היהודים" הוא הרומאן האחרון בקוורטט והוא מכסה את שנוי תיה של דונה גרציה באיסטנבול לאחר שנמלטה מוונציה ועד למותה המשוער ב-1569, כמו הטרילוגיה האלכסנדרונית ושלושת כרכי הקוורטט שקדמו לו, "מלכת היהודים" הוא רומאן המהדהד את תפישת העולם שהתפתחה בקרב קהילות האנוסים, ובראש וראשונה ספקנות ובוז למסד הדתי. בהתאם לזה, "מלכת היהודים" כתוב בנימה סרקסטית, והחברה המתוארת בו מתאפיינת בספקנות ואנטי-קליקליות. העולם הרנסנסי הציני שמצייר גורמזאנו ברומאן אמנם אינו דומה לזה החילוני שלנו, שכן הוא חסר עדיין את הפרדיגמה של התבונה כתחליף לאלוהים, אבל זהו עולם שרוקן מתכניו הטרנססנדרנטיים, אף כי הדת בו היא עדיין מרכז עולמם של היחיד והקהילה והשיח השולט בו הוא דתי.

גורמזאנו עיצב דמות של מספר כל יודע המתערב בעלילה. צורתו היא צורת סאטיר שוריי במאיר, מסכם ומפרש את האירועים. לצדו מופיעות דמויות היסטוריות המייצגות כל אחת את אחת מדתות ההתגלות. הנציג הבולט של הנצרות ברומאן הוא האפיפיור פאולוס הרביעי (1555-1559), את האסלאם מייצג הסולטן סור לימאן המפואר (1520-1566), ואילו דונה גרציה מנרס-נשיא (1510-1569) היא נציגת היהדות. הנצרות מתוארת בספרו השנון של גורמזאנו כפייקדת, תוצר של תרגיל שיווקי מוצלח במיוחד של היהודי הפיקח שאול התרסי, ש "בוז" כות הפרגמטיות המבורך" שלו "הפכה הנצרות לדת של מיליארדים" (עמ' 60). סביב הפייקדת הזאת התקצבו כלי קודש מושחתים הרווחים אותה לאינטרסים הפוליטיים והעסקיים שלהם, ובראשם שליחו של האלוהים עלי ארמות בכבודו ובעצמו האפיפיור פאולוס הרביעי, שאסר מלחמה על היהודים במושבותיו בתואנה שחיייהם נוחים מדי במדינות הנוצרים. הסאטיר השובב מכנה את האפיפיור בסרקום אופייני "הרוצח הנתעב שעל כס שמעון הדייג, ראש וראשון לשליחיו של שה האלוהים, שהוקרב לכפר על חטאי כולנו מע"תה ועד עולם" (עמ' 134). דרך דמותו הרצחנית והקנאית מצטיירת הנצרות כדת בלתי סובלנית בעליל כלפי כל סוג של אחרות אתניות או דתית.

הנרצח המכתיים את השלג הלבן הוא הצבע העוז היחיד בספקטקל הלבנוני הזה, ומבליט את הרצח הנפשע שבוצע בטבעיות וללא היסוס, פועל יוצא הכרחי של שיטה שלטונית שבה מושלים כבוד, הייררכיה ואכזריות. לעומת הציביליזציה האסלאמית מוצגת הת"רבות הנוצרית כסובלנית הרבה יותר כלפי נשים. נשים יכולות להגיע בה למעמד של שליטות. הן אינן מודרות מן המרחב הציבורי, הן חלק ממנו, ושהותן שם מאזנת את הברוטליות של הגברים השליטים כלפי צאצאיהם וכלפי נתיניהם. גם המואשמים בהתייחדות על ידי האינקוויזיציה זורכים למשפט לפני ששורפים אותם בכיכר העיר. היהדות מתוארת ברומאן כתרבות מט"ריארכלית, שבה גברים לא אלימים סרים למשמ"עתן של נשים חכמות, שאפתניות ומניפולטיביות המונעות מחמלה ואמפתייה. זהו יתרונה של הציביליזציה היהודית אך גם חסרונה, שכן הפרדיגמה המטריארכלית אינה מתאימה לשליטה בהמונים; היא אופקית ונטולת עמוד שדרה הייררכי ולכן מתאימה לשליטה רק בקהילות קטנות, ומכאן הס"כנה האורבת לה והמודגמת היטב ברומאן: פיצול. היה זה דוד בן גוריון שהרבה להשתמש במלה "ממלכתיות" בתשוקות להפוך יהודים המורגלים במסגרות קהילתיות קטנות לאזרחים של מדינה ככלל המדינות. נראה כי לדונה גרציה מנרס ולאחיה האנוסים תפישת היהדות כלאום המסוגל לביטוי ממלכתי באה בטבעיות רבה יותר. כמי שעשו את הדרך בין היהדות הקהילתית לבין הנ"צרות הממלכתית הלך ושוב, הם התפתו לראות את הפתרון למצוקה היהודית במעבר מקהילתיות מטריארכלית יהודית לממלכתיות פטריארכלית נוצרית, בממלכה יהודית שתצטרף אל הממלכות האחרות כשווה בין שוות.

ההיסטוריה יודעת לספר שדונה גרציה החלה לבנות את טבריה כממלכת מקלט לעם היהודי, עם רישיון שקיבלה מהסולטן ב-1561, כ-300 שנה לפני הרצל והצינונות המדיניות שלו. גרציה מתה לפני שהספיקה להגשים את חזונה, אך הרומאן של גורמזאנו גורן, שעף על כנפי הדמיון, גורס כי נשמתה פוקדת את טבריה מדי שנה בתאריך פטירתה, בלילה שבין י"ד לט"ו באלול, שהוא ליל לבנה במילואה. "אם רק נשב בעלטה ונעצור נשימתנו ייתכן שנשמע את רשרוש שמלותיה ואולי נזכה לחוות בצלליתה כשהיא חולפת בין הסמטאות בטרם תיעלם עד לשנה הבאה" (עמ' 2).

רית, שמרחיקה את הנשים מהמרחב הציבורי כדי לאפשר לגברים לנהל את הדברים כדרכם. הסובי-לנות שמפגינה ציביליזציה זו למיעוטים מוסכרת מפרספקטיבה זו כאקט תועלתני: יש להעדיף את האחרים, שכן בהיותם זרים אין להם תביעות המ"סכנות את הסטטוס קוו השלטוני. ואם כי המספר מתפעל מהאימפריה העותמאנית כארגון צבאי ושלטוני יעיל להפליא, הוא מודה שזו ציביליזציה ברוטלית. אכזריותה הייחית כזו של הזכר בטבע, שיטרוף ללא מחשבה שנייה גם את צאצאיו אם יסכנו את מעמדו.

אחת הסצינות היפות ברומאן מתרחשת ברח"בה שלפני טופקאפי, ארמונו של סולימן המפואר. יום חורף מושלג והשמש זורחת. מול שער הארמון מתקבץ גוש "אפל" של יניצ'רים, יחידות העילית של הצבא העותמאני, שחרבות מעוקלות שלופות בידיהם. הם זועמים על הירצחו של יורש העצר מוסטפה, בנו הבכור של הסולטן. הסולטן הוא החי שוד המיידר ברצח. "מוסטפה, מוסטפה, מוסטפה", הם שואגים קצובות אל עבר השער העליון, אבל או, מאחוריהם, "על פסגת גבעה חשופה, ממש על קו האופק, צללית של פרש זקוף על אוכפו. שליט העותמאנים על סוס אביר צהור, כפסל שצמח מהשלג, כולו לובן מסנוור, החל בטורבו הטקטי וכלה במדוי ועיטוריו המתזים ניצוצות בשמש. לידו התייצבו בניו הנסיכים סלים וביאזיט אף הם במדי שרד מרהיבים. את השלישייה הקיפו שומרי ראש בכל צבעי הקשת, ומאחור גוש אפל של צבא הנאמנים לשולטן, שעשה אתו את כל הדרך מאינטוליה" (עמ' 115). הלבן כצבע בסיס, כמו בסרט "פארגו" של האחים כהן (ארה"ב, 1995), משמש כקנווס שעליו מצייר גורמזאנו סצינה מרהיבה, אך עד עתה באיפוק רב מצד השימוש בצבעים, כמי עט בדואטון, שחור-לבן. אין זה מקרי. הפונקציה הפואטית של האיפוק תתברר מיד.

הסולטן מבקש לדבר עם מנהיג המורדים. זה יוצא מתוך ההמון, זקוף, כבודו הגברי אינו מאפשר לו להסתתר. הוא ניגש אל הסולטן, כורע כריעה עמוקה לרגליו ונושק את גלימתו. הסולטן פוקד עליו לתת לו את הרבו, וזה מושיט לו אותה "מב" לי לקום מכריעתו... בשתי ידיו מעל ראשו". ללא שהיות נוספות וללא אומר נוטל הסולטן את החרב ובאבחה אחת משספ את גרונו. "אשר דם צבע השי" לג בארגמן. לרגע שנמשך כנצח נותר על ברכיו דחליל שראשו השמוש מסרב להינתק. עד שהת"קפל הגוף ונחבט אל תכריכי השלג" (עמ' 116). האיפוק הצבעוני שננטק השתלם. הארום של דם

בניגוד לנצרות, האסלאם מצויר כדת טוב-לנית. המספר של גורמזאנו מתפעל למשל מכך שבטקס קבלת הפנים הספונטני שנערך לדונה גרציה במרכז איסטנבול "איש גדל מידות עטוף בטלית הרעיש עולמות בשופרו בראש חוצות, בטבעיות וללא מורא" (עמ' 20). אלא שבשעה שהאסלאם מפנה את פניו הנדיבות החוצה, אל האחרים, התוקפנות מופנית כולה פנימה. ראי שית אל הרעיות והנשים המדוכאות. המפגש בין דונה גרציה מנרס לבין הורם סולטן, אשת הסו"ל טן, חושף את אומללותה של הגברת הראשונה של האימפריה העותמאנית. הורם היא בעצם אסירה, שנחטפה בילדותה ממשפחתה הנוצרית באוקראינה, המירה את דתה בכפייה וחיה בהרמון ככלוב של זהב. במעגל השני מופנית התוקפנות אל המשפחה. הורם סולטן חוששת לחיי בניה, שכן כפי שמתאר המספר הסאטיר באירופה, לסולטנים יש מנהג מעניין לחסל את כל אחיהם מתחריהם. גם הנתינים הפשטים אינם רויים נחת תחת שליטון האסלאם: טרור הוא דרך הפעולה המועדפת על הסולטנים במדיניות הפנים שלהם וחיי נתיניו של הסולטן שווים כקליפת השום.

גם את היהדות מצייר המספר כדת של מצוות תמוהות ובלתי הגיוניות. המילה למשל: "מנהג יהודי ברברי של הטלת מום – כך מכנים אותו הנרצחים", אומרת ריינה, בתה המעודנת של דונה גרציה. והסאטיר מוסיף, "ולא מן הנמנע שהסיניוירי היהודתה עם חריצת הד"ן של הערלים" (עמ' 48). כלי הקודש היהודים הבכירים, כעמיתיהם הנוצרים, מרצגים כמושחתים. כך למשל מתרעם גיום, ראש לש"כתה של גרציה, על רבני איסטנבול הגוברים דמי חבר מבאי בתי הכנסת שלהם: "מאחורי המלים היפות... מסתתר עסק כלכלי, סיניורה. עם אינטרסים, מש"חקי כוח וכיפופי ידיים" (עמ' 77).

היהדות מוצגת בעיקר כדת פלגנית, המתפצ"לת בקלות לכיתות ולקבוצות אינטרסים. כשמגיי"עה דונה גרציה לסולניק היא מוצאת שם עשרות בתי כנסת שכל אחד מהם מכנס קהילה בעלת מוצא אתני-גיאוגרפי שונה: פורטוגזים, ספרדים, איטלקים, וכולם נלחמים ככולם. גם באיסטנבול, כשאותו גיום פרנגדז ראש לשכתה מבקש לה"תפלל בבית הכנסת הקרוב לביתו, השמש מונע זאת ממנו, משום שזה בית כנסת המיועד אך ורק ליהודים יוצאי איטליה. "פרנגדז", נוף בו השמש רוממו לשמו הפורטוגזי, "לך לפורטוגז" (עמ' 76). וכך, מנקודת התצפית של הרומאן, הציביליז"ציה המוסלמית מוצגת כהיפרי-פטריארכלית, וכי